

BESEDILNA SKLADNJA

Naš začetnik besedilne skladnje je A. Breznik, ko je členitev po aktualnosti obravnaval ob besedilu obsega odstavka. On je tako reševal besedni red propozicijskih stavčnih členov, mi pa to njegovo besedilo lahko porabimo še za opazovanje sovisnosti na podlagi sledij in besedilnih/besedovalnih tipov (opisovanje, pripovedovanje, razpostavljanje, utemeljevanje, navajanje), ki se dajo ločiti tvarinsko, stavčnozgradbeno ob tipičnih povedjih, časovnostno in glede na človekove duševnostne funkcije. Seveda poleg tega še npr. glede gledišča in drugega, kar pa je tu samo delno nakazano.

The first Slovene text grammarian was A. Breznik, who treated functional sentence perspective in a paragraph-long text. He thus worked out the word order of propositional sentence elements. Today we can use his text as a way of observing coherence on the basis of different types of referentiality and text (description, narration, exposition, argumentation, instruction), which can be differentiated with respect to theme, syntactic structure with typical predications, temporal frame, and human psychological functions. Of course, in addition there are other criteria, i.e., point of view, which is only partially indicated here.

Slovinci nimamo veliko besedilne skladnje, čeprav čisto brez nje nismo. Že na začetku našega stoletja (1908) jo je dosegel A. Breznik, ko je raziskoval besedni red in pri tem ugotovil, da tega vprašanja v celoti ni mogoče rešiti v okviru stavka (oz. stavčja: to je zveze nadrednega in odvisnega stavka).¹

V okviru stavka (kot besed, zbranih okrog osebne glagolske oblike) se dajo dobro rešiti le skladenjska vprašanja besednih zvez, npr. samostalniških (na levi od odnose-nice ujemalni, na desni vsi drugi prilastki), pridevniških (*čisto pameten, čisto prave pameti*), prislovnih (*včeraj zjutraj, tam doli – zelo lepo*), povedkovniških (*hoteti govoriti, biti všeč*), ne pa več npr. zaporedje glavnih (= izpomenskopodstavni) stavčnih členov, tj. osebka, povedka, predmeta in prislovnega določila, čeprav imamo tudi tukaj nekaj predvidljivih stvari, npr. zaporedje *OsPovPr* v primerih, ko sta obliki za *Os* in *Pov* površinsko nevtralizirani, kot npr. v primerih tipa *Tele gleda žrebe*, kjer je levi samostalnik, če okoliščine sporočanja, t. i. sotvarje, nič ne vplivajo, osebek, desni pa predmet (vmesni del je seveda povedek). Podobni primeri v enodelnih glagolskih stavkih (tj. tistih brez osebkov) so še npr. *Včeraj je deževalo (Pd₂Pov)*, *Deževalo je tri dni (vile) (PovPd(Pr))*. Prim. še nekaj tipov zaporedja stavčnih členov: *V Bosni potekajo hudi boji (Pd_pPovOs)* ali *Tone je Micki kupil nov plašč (OsPr₃PovPr₄)*; ali *Včeraj popoldne je močno deževalo (Pd₂Pd₁Pov)*. V primerih, ko enostavčna poved ni samostojno sporočilo, pa o zaporedju pomenskopodstavni stavčnih členov odloča t. i. členitev po aktualnosti, tj. načelo, da si v neprvi enostavčni povedi stavčni členi sle-

¹ V nadaljnjem bomo govorili kar o stavku, tudi ko bo šlo za stavčje, če na le-to ne bo treba posebej opozarjati. – A. Breznik, *Besedni red v govoru*, DS 21 (1908), 220–230, 258–267. (Tudi posebni odtis.) Skrajšano v *Jezikoslovne razprave*, 1982, ur. J. Toporišič, 233–253.

dijo po načelu manjše oz. večje obvestilnosti, tj. najprej je na vrsti (bolj) znano, t. i. izhodišče ali tema, temu pa sledi manj znano ali novo, t. i. jedro ali rema (katerega prvi del je lahko prehod, tj. od novega bolj znani del, kakor je preostali jedrni).

To je Breznik ponazarjal ob besedilu iz Trdinovega opusa (Rajska ptica, Bajke in povesti I, str. 79), odstavek, ki je postal bolj znan po moji razpravi o besednem redu.² Breznik ga je v 4. izdaji svoje SS za srednje šole, 1934 (241) obravnaval v poglavju Besedni red v govoru. Ta besedilni odlomek iz Trdine z dolžino kratkega odstavka se glasi takole (delitev na povedi, členitvene enote in stavke je naša):

Povedi	Členit- vena enota	Stavki	Besedilo
I	(1)	1	<i>Bil je imeniten grof.</i>
II	(2)	2	<i>Ta grof je šel v Gorjance na lov.</i>
III	(3)	3	<i>Spremila ga je velika družba prijateljev in lovcev.</i>
IV	(4)	4	<i>Grof ugleda medveda</i>
	(5)	5	<i>in skoči za njim.</i>
V	(6)	6	<i>Medved šine v goščavo,</i>
	(7)	7	<i>grof za njim.</i>
VI	(8)	8	<i>Medveda zmanjka,</i>
	(9)	9	<i>in grof vidi,</i>
		10	<i>da se nahaja v neznanem kraju,</i>
		11	<i>po katerem še nikoli ni hodil.</i> ³

Kakor vidimo iz razprto tiskanega, je tukaj Breznik (ne da bi bil to tudi poimenoval) delal tudi že s pojmom stavčje, saj je v tristavčnem stavčju (9) imel eno samo razprto tiskano mesto, v priredjih pa ima po dve: (4–5), (6–7), (8–(9–11)).⁴ Slovenski

²Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, SR 15 (1967), 251–274; prim. moja *Novo slovensko skladnjo* (dalje NSS) 1982, 161–181.

³V NSS (290) navajam tudi drugačno možno zgradbenost povedi, tako:

I. 1. *Bil je grof*, 2. *ki je šel v Gorjance na lov*, 3. *kamor ga je spremila velika družba prijateljev in lovcev*.

II. 4. *Ø Ugleda medveda in 5. Ø skoči za njim*; 6. vendar *ta šine v goščavo 7. in on za njim*; 8. ko *onega zmanjka, 9. ta vidi ... Breznikov za njim* bi moral biti za njim.

⁴Po našem bi bila ta členitev celo taka:

Pove- di	Členit- vena enota	Stavki	Besedilo
I	(1)	1	<i>Bil je imeniten grof.</i>
II	(2)	2	<i>Ta grof je šel v Gorjance na lov.</i>
III	(3)	3	<i>Spremila ga je velika družba prijateljev in lovcev.</i>
IV	(4)	4	<i>Grof ugleda medveda</i>
	(5)	5	<i>in skoči za njim.</i>
V	(6)	6	<i>Medved šine v goščavo,</i>

slovnici 1956 (329) oz. 1964 (374) ta odstavek navajata, vendar brez zaznamovanja težiščnega dela v stavkih, najsi bodo povedi, del priredja ali celo stavčja. Slovnica četverice tega odstavka torej ni nič razčlenjevala, storil pa sem to podrobneje jaz v Novi slovenski skladnji,⁵ kjer sem členitev po aktualnosti razširil še na odvisna stavka edinega stavčja (na koncu odstavka).

Preden Breznikov zgled porabimo še za nadaljnje razglabljanje o besedilni skladnji, pogledjmo, kaj je o tej Breznikovi razpravi menil sloviti o. Stanislav Škrabec:⁶ »Prav je namreč, kar /Breznik/ terdi, da se besedni red v stavku samem za se ne da določiti, ker je odvisen od okoliščin, v katerih se govori, ali od obrata misli, ki se hoče izraziti. Na to se do zdaj po šolah ni pazilo /.../« V bistvu pa je Škrabec podvomil v Breznikovo odkritje (n. m., str. č): »Kar je dobro v enem jeziku, more biti torej napačno v družem, kaker v ostalih rečeh, tako tudi v besednem redu.« Kakor sem povedal že v svoji razpravi o besednem redu (str. 165), pa Škrabec ni ločeval med stilno nevtralnimi in stilno zaznamovanimi besednim redom, pa tudi ne med besedovanjem, ki se ne opira na sotvarje sporočanja, in takim, ki sè; poleg tega pa je enostavno poved z različnim težiščem obravnaval ne v sobesedilu, ampak v različnem sotvarju, in šele to mu je omogočalo težišče poljubno prestavljati. Naj to pokažem na daljšem izseku njegovega besedila.

»Ako je /poslušavcu/ glavni pojem znan in pričakuje, da mu o tem pojmu kaj povemo, bomo postavili njegovo besedo na prvo mesto stavka; keder mu pa ni znan, in ga torej ne pričakuje, bomo postavili dotični izraz na konec. Če gledava s tovarišem lep vert in tovariš moj pričakuje, da ta vert pohvalim, bom rekel: »Lep je ta vert«; ako pa hočem izreči svojo hvalo ko nekaj novega, o čemer vsaj ne vem, kaj misli moj tovariš, torej nekaj nepričakovanega, bom dejal: »Ta vert je lep«. V tem in v brez števila tacih primerov, mislim, da je res tako.«

Tukaj (v drugem primeru) gre v resnici za sobesedilno in sotvarno nevezani besedni red (*OsPov*), v prvem primeru pa gre za poudarjeno težišče, če ga izgovorimo krepkeje: *Lep (je ta vrt)*, če pa je težišče nepoudarjeno, navadno izgovorjeno, je preostali del samo odmeven, saj bi v navadnem govoru, tj. na vprašanje Kakšen je ta vrt?, odmevni del bil navadno izpuščen, torej bi lahko rekli le *Lep*. Prim. še *Kje si? Na vrtu (sem)*.

Za poudarjena težišča pa gre v vseh naslednjih Škrabčevih primerih: »Lehko bi se /.../ povdarilo tudi: »lep je ta vert«, »lep je ta vert«, »lep je ta vert«. V prvem teh treh primerov bi imel stavek koncesivni pomen, zraven bi se mislilo npr. »velik pa ni«. V

	(7)	7	<i>grof za njim.</i>
VI	(8)	8	<i>Medveda z manjka</i>
	(9)	9	<i>in grof vidi,</i>
		10	<u>da se nahaja v neznanem kraju.</u>
		11	<u>po katerem še nikoli ni hodil.</u>

⁵ NSS, 1982, 287–295; gl. stavka 10 in 11.

⁶ CF 25 (1908), št. 10, str. b, c, č platnic.

drugem primeru bi se poudarila razlika mej tem in kakim drugim ali drugimi verti ter bi se mislilo na nasprotje: »oni je pa velik«. V tretjem primeru bi se vertu priznala lepota v nasprotju s kako drugo rečjo, ki ne bi imela te lastnosti, npr. »lep je ta vert, polje poleg njega je pa borno«. /.../ Tudi v redu: »ta vert je lep« ni stavčni povdarek vselej na poslednji besedi. Povdariti se da tudi prva, druga ali celo tretja beseda. /.../ Sploh bi se smelo reči: Prej imenujem, na kar prej mislim, bolj povdarim, za kar mi gre.«

Spredaj smo omenili, da je Breznikov besedilni primer iz Trdine primeren tudi za obravnavo besedilne skladnje (in besedil na sploh). Tu se najprej postavlja vprašanje, koliko od besedilne oz. sporočanje problematike spada v slovnico. Za odgovor na to vprašanje lahko vzamemo novo češko slovnico.⁷

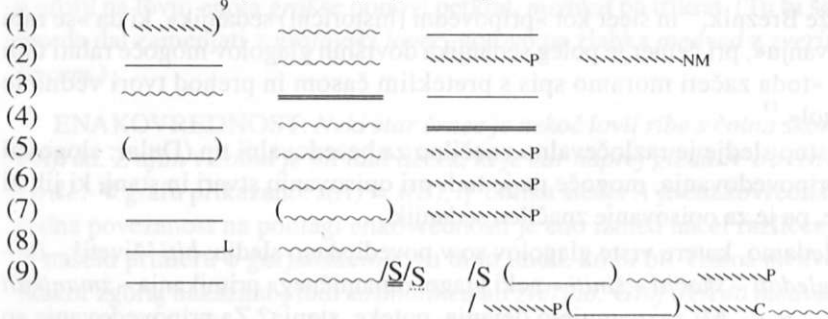
⁷ *Mluvnice češtiny* 3, Skladba, 1987, 622: »/S/lovnica se /.../ mora ukvarjati z jezikovno zgradbo besedila posebno glede na uporabo jezikovnih sredstev z nižjih ravnin jezika na tej najvišji 'ravnini'.« »V središču pozornosti tu sicer ostaja slovnična in predvsem 'skladenjska' stran besedilne zgradbe (tj. zasedba temeljnih besedilnih enot z različnimi tipi skladenjskih zgradb, njihova medsebojna razmerja, načini in sredstva njihovega povezovanja v višje enote ali v cela sporočila), vendar neupoštevane ne morejo ostati razlage o besedilu kot enoti svoje vrste, o njegovih posebnih lastnostih in njegovi razčlenjenosti ter o glavnih vrstah besedil (besedilna tipologija).« (623) »Skladnja stavka (posebno sestavčja) in besedila ima vrsto skupnih pojavov: gre npr. za periodična osnovna logiška in pomenska razmerja med sestavinami (dodajanje, nasprotje, stopnjevanje, vzročnostna razmerja idr.), pa tudi za nekatera sredstva izražanja povezanosti.«

»Posebna sredstva besedilne zgradbe ('nadpovedna') so zaimki /sam., prid., prisl., povdk./ v vlogi kazalnikov naprej (kataforičnih) in nazaj (anaforičnih), nadalje povezovala (konektorji) najrazličnejše vrste (sem grede poleg nekaterih veznikov in drugih povezovalnih izrazov, ki se uveljavljajo zlasti na mejah besedilnih enot ali delujejo drugače kot znotraj zloženih povedi, še nekateri členki /.../), 'členitveni znaki' /signal/ (tj. izrazi predvsem stikovnega značaja, ki se uporabljajo zlasti v vlogi tehnike govorjenega – naznačujejo njegovo prekinjanje, zopetno navezovanje, končanje itd.) /.../, prvine sotvarne kazalnosti (deikse), intonacija in naglas, členitev po aktualnosti (ne gre le za pojmovanje tvarinske postopnosti ali izhodiščnega in jedrnega dela v besedilu, ki so besedilni pojavi; tudi členitev po aktualnosti povedi in stopnja sporočanje dinamizma sta v njem odvisni od 'sobesedilne vključenosti', 'poznanosti obvestila', torej besedilni dejavniki), besedni red, zaporedje stavkov v zloženem stavku idr. Od besedilnih sovisnosti je navadno odvisna tudi izbira izražalnih sredstev za glagolski naklon, čas, vid in način dejanja (npr. sledje časovnih pomenov tvorbo v besedilu v celi enorodni časovni zgradbi), podobno tudi možnosti izpustnega strnjevalnega izražanja (poimenjenje) ipd. Na koncu gre sem tudi razni tipi konvencionaliziranih zgradb, včasih v precejšnji meri osamitvenih, nevklučenih v stavčno zgradbo (ogovori, pozdravi, pa tudi npr. stalni obrazci, s katerimi se začnejo ali končujejo določene vrste besedil).

Posebne značilnosti besedil so v primeri s povedjo povezane tudi s pragmatičnim glediščem. Tudi v najzahtevnejšem sestavčju povedja ni dopustno, da bi posamezni stavki imeli povsem različne ali vzajemno čisto izključujoče se predpostavke. Saj je besedilo tvorba, ki se členi v času (dinamična, potekovna, pojmovani kot del sporočanje dejanja in njegov – včasih že davno utrjeni – nasledek); posamezni deli te tvorbe so produkti samostojnih jezikovnih ravnanj, katerih predpostavke so v posebnih pogojih lahko protislovne. Podobno v okviru

Vrnimo se k Breznikovemu primeru iz Trdine in pogledjmo, po kaki logiki si sledi-jo povedi našega odstavka. Očitno se ravnaajo po načelu, da se jedro predhodne povedi vzame za izhodišče naslednje in se o njem kaj pove. Torej: I – *Bil je imeniten grof* (po Škrabcu, n. m., bi se ta enostavčna poved »ljudsko« glasila *Enkrat je bil nekje en imeniten grof*). V izhodišču je tu poničeno *enkrat/nekoč*, jedro pa je (*imeniten*) *grof*. Druga poved je: II – *Ta grof je šel v Gorjance na lov*. Prej (v I. povedi) neznani (nepredomenjeni oz. iz sotvarja nepoznani *grof*) je sedaj istovetnostno (*ta grof*) določen in o njem je povedano (J^2), da *je šel v Gorjance na lov*. (Vprašanje pomenskih podstav tu puščamo ob strani, omenimo le, da sta obe ti enostavčni povedi dvopodstavni: I – (1) *enkrat, nekje, živeti, grof* in (2) *grof, biti imeniten* oz. II – (1) *grof, iti, Gorjanci*,⁸ (2) *grof, hoteti, loviti*.) V povedi III imamo v izhodišču poničeno pozaimenjeno okoliščino *v Gorjance na lov*, tj. *tja*, ter površinsko pozaimljenje *grofa (ga)*, novo pa je njegovo spremstvo (*velika družba prijateljev in lovcev*). Ta družba je »kriva«, da je treba nosilca dejanja I. neodvisnega stavka v povedi IV zopet imenovati (*grof* – renominacija), saj sicer ne bi vedeli, kdo je ugledal *medveda*. V spremljevalnem stavku te povedi je pozaimljeni izhodiščni *grof* poničen, *medved* pa pozaimljen. V aktualnostnočlenitveni enoti VI morata biti predmetnopomensko poimenovana oba izhodiščna vršilca, tj. *medved*, ki je iz jedra prešel v izhodišče, in *grof*, ki je ohranil izhodiščni položaj iz IV. in V. členitvene enote. Členitvena enota VIII spet predmetnoimensko postavlja v izhodišče žival in lovca (pri tem je *medveda* t. i. logični osebek, prim. pomensko enoto 'medved izgine').

Neodvisni stavki povedi so preproste zgradbe:

Vse te skladenjske pojave, pojmovanja in poimenovanja, poznamo že iz skladnje stavka oz. stavčja. Kar je tu (poleg členitve po aktualnosti) novega, je načelo, po katerem se določena enota, ki je v vlogi udeleženca povedja, enkrat pojavlja kot pred-

enega stavka – če ne upoštevamo povedi, kažoče negotovost razmerja ipd. – npr. ni mogoč prehod od vikanja na tikanje; v besedilu z več povedmi pa, če veljavnost do bližnje stvarnosti izrecno zanikamo.«

⁸Tu je *grof* seveda D_1 (1. delovalnik), *Gorjanci* pa O_p (okoliščina prostora).

⁹Črtni simbol v oklepaju pomeni izpustnost. Črka na koncu črte zaznamuje vrsto določenega stavčnega člena: C – časa, P – prostora, NM – namena, L – logični.

metnopomenska, drugič t. i. funkcijska (slovensko morda vlogovna), tj. kot zaimek, najsi bo ta površinsko izkazan ali ne (prim. sledje **grof**: *grof – grof – ga – grof – ϕ – grof – grof/oto*, oz. **medved**: *medveda – njim – medved – njim – medveda*).

Tale dva niza poimenovanj sta besedilnotvorni enoti, ki ju torej imenujemo sledje (sekvenca). Obe ti sledji sta mešani v tem smislu, da so v njih sicer pretežno predmetnopomenske oblike sledja (to je t. i. topikalne), ene njune oblike pa so le slovnične (funkcijske). Ti dve sledji sta torej nekako delovalniški. Obstaja pa tu tudi očitno prostorsko sledje: (*nekje – Škrabec*) – v *Gorjance* – ϕ (= *tja*) – ϕ (= *tam*) – v *goščavo* – v *neznanem kraju, po katerem ...* In še povedijsko sledje je značilno za ta (odvisni, ker nesamostojni) besedilni odstavek, namreč dogajalno, tj. besedilnotipsko pripovedno: *biti*(*obstajati*) – *iti* – *spremiti* – *ugledati* – *skočiti* – *šiniti* – (ϕ)_{sopom.} – *zmanjkati* – *videti*/*nahajati se/hoditi*. Tudi imenovane časovne določitve (modifikacije ali inačenja) tvorijo svoje sledje: *Pret.* (Škrabec: *nekoč*) – *-lje* – *-lajc* itd.¹⁰

Od kod je prišla v to besedilo časovnost? – Prišla je iz besedilne vrste, t. i. stalne oblike besednega sporočanja, ki jo imenujemo bajka v Trdinovem smislu, Škrabec (n. m.) jo je pravilno imel za pravljico (»Kolikor je meni znano, pa naše ljudstvo nigdar ne začinja svojih pravljic tako, temuč n. pr.: »'Enkrat je bil nekje en imeniten grof.'«). Človek bi mislil, da se tu preteklost pojavlja zaradi prislova *nekoč*, toda ta beseda ni preteklostni, ampak nesedanjski prislov (prim. SSKJ: »nenatančneje določen čas, v katerem se kaj godi v preteklosti ali v prihodnosti«).¹¹ Torej preteklostnost prihaja, kakor rečeno, iz besedilne vrste, ki jo (– tukaj –) imenujemo pravljica.

Tipično preteklostno časovno sredstvo je pri nas preteklik, poleg njega pa imamo v našem sledju tudi sedanjik, torej stilizacijsko slovnično sredstvo. Ima ga lepo predstavljena že Breznik,¹² in sicer kot »pripovedni (historični) sedanjik«, ki da »se rabi v pripovedovanju«, pri čemer je poleg sedanjika dovršnih glagolov mogoče rabiti tudi nedovršne, »toda začeti moramo spis s preteklim časom in prehod tvori vedno le dovršni glagol«.¹³

Preteklostno sledje je razločevalno značilno za besedovalni tip (Dular: slogovni postopek) pripovedovanja, mogoče pa je tudi pri opisovanju stvari in stanj, ki jih ni več; če so še, pa je za opisovanje značilen sedanjik.

Če si ogledamo, katere vrste glagolov so v povedijskem sledju: *biti* 'živeti' – *iti* – *spremiti* – *ugledati* – *skočiti* – *šiniti* – neki glagol dinamičnega primikanja – *zmanjkati* – *videti*/*nahajati se/hoditi*. Ali zaznamujejo dejanja, poteke, stanja? Za pripovedovanje so značilni zlasti glagoli spreminjanja, torej gre za dejanja (in poteke). S tega stališča sta sumljiva glagola prvega in zadnjega stavka, ki zaznamujeta stanje. Med prvo in drugo povedjo v časovnem sledju s tega stališča pričakujemo sledijski znak scenskega, tj. nestrnjene prikazovanja, npr. *nekega lepega dne*. Za zadnjim stavčjem (tj. *Grof vidi*,/da ...) nato pričakujemo opis kraja, če ne bo sledil spet kak dogodek. Če po-

¹⁰ *Pret.* – preteklik, *-lje* – pretekliška oblika.

¹¹ V Pleteršniku tega ni.

¹² 1934, 132.

¹³ Kar je imel že Vodnik, *Pismenost I...I*, 1811, 130.

gledamo v Trdino (ZD VI, 80), vidimo, da res sledi opis v pretekliku:

Ta kraj je bil najlepši gaj, kakršnega ni videl ne v domači ne v tujih deželah. Z dreves so visela zlata jabolka, iz debel se je cedil iz nekaterih med, iz nekaterih dišeče kadilo; prelepo je dišalo v tem gaju vse: trava, cvetice in celo listje na drevju. In če je grof pogledal v zemljo, se je lesketalo okoli njega brez števila bistrih studencev, v katerih se je pretakala srebropena voda po zlatopeski glini. V senci krasnega gaja je bilo tiho, za čuda tiho. /.../

Izrazita besedilna značilnost našega pripovednega sestavka je izpustnost. O tem sem obsežneje pisal v Novi slovenski skladnji,¹⁴ ko sem razpravljal o členitvi po aktualnosti kot eni izmed določitev pomenske podstave, zato tu o tem ne bi posebej govoril. – Ko smo spredaj govorili o sledjih, nismo imeli primera za sledje, v katerem bi se predmetnopomenska sledijska oblika premenjevala ne le z zaimkom, ampak tudi s sopomenko oz. opisom (perifrazo). Primer za to bi bili npr. izrazi kot *naše dekle* – *Micka* – *plavolaska*, ali pa *graditi* – *zgradbe* – *zgradili so* – *gradnja* – *gradbeni mojster*.

Pomensko razmerje med sledečimi si sledijskimi oblikami lahko zvedemo na štiri temeljne tipe besednega povezovanja v stavku (kohezije), in sicer na podlagi istovetnosti, enakovrednosti, presečnosti in vključevalnosti. Za primer vsega četverega navedimo primere iz Werlicha:¹⁵

ISTOVETNOST: *Neki star črnc je nekoč lovil ribe s čolna skoraj sredi reke v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi deček, ki ...* Grafsko to lahko ponazorimo z $A = A$. To sicer poznamo kot ponavljanje. Istovetnostno sledje imamo tudi v našem primeru o grofu na lovu: enota *grof* se ponovi petkrat, *medved* pa trikrat. (Tu bi se bil *grof* kdaj morda dal zamenjati z *grofovski lovec*, gotovo pa *zlahka medved* z *zverino* ali *kosmatincem*.)

ENAKOVREDNOST: *Neki star črnc je nekoč lovil ribe s čolna skoraj sredi reke v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi deček, ki je kar naprej gledal v obilni tok sveže vode.* V grafu prikazano: $s(A) = s(B)$, tj. oblika sledja *A* je enakovredna obliki *B*. Besedna povezanost na podlagi enakovrednosti je eno izmed načel različenja (variacije). V našem primeru o gorjanskem lovu bi to imeli, ko bi bil Trdina *medveda* imenoval (kakor zgoraj nakazano) tudi *kosmatinca* ali *zverino*: *Grof ugleda medveda in skoči za njim. Zverina šine v goščavo, grof za njo. Kosmatinca zmanjka, in grof vidi, da ...* (Primerjaj še zgoraj *grof, grofovski lovec*.)

PRESEČNOST: zaporedni obliki sledja morata imeti vsaj eno pomensko sestavino skupno. Tako razmerje imamo med izrazi spodnje preglednice:¹⁶

¹⁴Ljubljana: DZS, 1981, 291–293.

¹⁵E. WERLICH, *Typologie der Texte, Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik*, 1979.

¹⁶Simboli: p . s . = pomensko sledje; + – $\emptyset$ = velja, ne velja, ne pride v poštev.

Besede	Pomenske sestavine ali semi	p. s. 1 na površini	p. s. 2 tekočina	p. s. 3 v gibanju	p. s. 4 tvorno	Pomenka /semem
<i>plavati</i> (na vodi)		+	+	○	○	1
<i>odnašati</i> na vodi		+	+	+	○	2
<i>plavati</i>		+	+	+	+	3
<i>potapljati se</i>		-	+	+	-	4

Izrazi takega menjavanja pripadajo istemu pomenskemu polju. V našem primeru iz Trdine imamo naslednje take besede:

	1	2	3	4	5
(1) <i>iti</i>	+	+	+	+	-
(2) <i>spremiti</i>	+	○	+	-	○
(3) <i>skočiti</i>	+	-	+	+	-
(4) <i>šiniti</i>	+	-	+	-	+
(5) (<i>pognati se</i>)	+				
(6) <i>zmanjkati</i> .	+	○	-	○	○

1. p. s. = gibanje, 2. p. s. srednja hitrost, 3. p. s. = tvorno, 4. p. s. = samostojno, 5. p. s. največja hitrost. Prim. pomene iz SSKJ:

iti: **1.** 'premikati se s korakanjem zlasti v določeno smer'

spremiti: **1.** 'iti kam s kom, zlasti zaradi družbe, varstva'

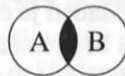
skočiti: **2.** /..., daj, skoči za njim *hitro steci*

šiniti: **1.** 'nenadoma, zelo hitro a) *iti, steči*'

pognati se: **2.** 's sunkom se premakniti z enega mesta na drugo'

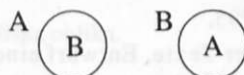
zmanjkati: **1.** s smiselnim osebkom v rodilniku • *čez noč jih je zmanjkalo so izginili, pobegnili*

Presečne enote so sopomenske. Npr. v besedilu: *Neki star črnc je nekoč lovil ribe skoraj sredi reke v Afriki. Z njim v čolnu je bil tudi deček, ki je kar naprej gledal v veliki tok ...* Grafsko prikazano:

Če so člani pomenskega polja v nasprotju kot pari z zanikanjem, gre za protipomenke: *Neki star črnc je nekoč lovil ribe s čolna ... Z njim v čolnu je bil tudi majhen deček.*

VKLJUČITEV: To je pomensko razmerje nad- in podrejenosti. Prvi leksem je bodisi vključevalen (hipernim/nadpomenka) ali vključen (hiponim/podpomenka), npr. *konj* je vključen v *žival*. Grafsko prikazano:

Primer v besedilu *Neki star črnc je nekoč lovil s čolna sredi reke v Afriki. Z*

njim v čolnu je bil tudi majhen deček, ki ni nehal gledati v v o d n i t o k: $(A \supset B)$,¹⁷ lahko je tudi $(A \subset B)$, če gledamo z drugega stališča.

Posamezni besedovalni tipi oz. besedilni tipi (t. i. slogovni postopki) imajo naslednjo stavčnočlensko zgradbo povedi:¹⁸

1. opisovanje:

Os (SZ) + Pov (Glag_{biti/ne se spreminjati} + Pret/Sed) + Pd (PsZ_{pmston})
Tisoči kozarcev   so bili   po mizah.

2. pripovedovanje:

Os (SZ) + Pov (Glag_{spreminjati (se)} + Pret) + Pd (PsZ_{pmston}) + Pd (PsZ_{čas})
Potniki   so pristali   v New Yorku   sredi noči.

3. razpostavljanje:¹⁹

a) Os (SZ) + Pov (Glag_{biti} + Sed) + D (SZ)
En del možganov   je   korteks.

b) OS (SZ) + Pov (Glag_{imeti} + Sed) + D (SZ)
Možgani   imajo   deset milijonov nevronov.

4. utemeljevanje:

Os (SZ) + Pov (Glag_{biti} + Ne + Sed) + D (Prid)
Obsedenost s trajnostjo v umetnosti ni stalna.

5. navajanje:

a) Pov (Glag + Vel)
Ustavite se!

b) Pov (Glag + Vel) + D (Prid)
Bodite mirni!

c) Pov (Glag + Vel) + D (Prid) + Ps (PsZ_{čas})
Bodite razumni za trenutek.

V vseh treh primerih točke 5 si moramo predstavljati še poničeni Os.

Oglejmo si še, vsaj pregledno, besedilno kategorijo gledišče, kamor spadajo: (1) osebnost, (2) podajanje, (3) žarišče, (4) časovnost, (5) vidskost, (6) načinovnost, (7) naklonskost.

(1) Naša zgodba iz Trdine je tretjeosebna. Táko je pač značilno za pripovedno besedilno vrsto. V kaki drugi besedilni vrsti bi bila dopustna tudi 2. ali 1. oseba, ali celo mešano – ena in druga ... Za 2. os. prim. Vodnikovo Pesem na moje rojake: *Kranjc!*

¹⁷ Simbol $\supset$ oz. $\subset$: vključenost.

¹⁸ Simboli: Os – osebek, Pov – povedek, Pd – prislovno določilo, D – povedkovo določilo; SZ – samostalniška zveza, Glag – glagol, PsZ – prislovna zveza, Prid – pridevnik; v 3a) se kot povedek obravnava le pomožnik; ležeče tiskane (ali podčrtane) podpisne enote označujejo vrsto zasedbe določenega skladijnjskega mesta, Pret oz. Sed pa pomenita preteklik oz. sedanjik. Ne v 4 pomeni zanikanje, D pa pov. določilo.

¹⁹ 3a) pomeni analitični, 3b) pa sintetični podtip skladijnjske zgradbe stavka povedi pri razpostavljanju.

toja zémla je zdrava, / Za pridne njé léga najprava, / Polje vinograd, / Gora, morjé, / Rúda, kúpčija / Tebe redé. --- Za vuk si prebrisane glave, / Pa čédne inu terdne postave; / Išče te sréča, / Um ti je dan, / Najdel jo bóš, ak / Nisi zaspán. (Prim. zvalnik, Kranjc, pa Tebe, te, ti, boš, nisi.)

Lepe primere za raznoosebnost imamo pri Prešernu:

1. os.: *Sem dolgo upal in se bal,
slovo sem upu, strahu dal;*
3. os.: *srce je prazno, srečno ni,
nazaj si up in strah želi.*

Čisto drug zven bi pesem dobila, če bi namesto 1. osebe rabili tretjo:

*Je dolgo upal in se bal,
slovo je upu, strahu dal...*

Ali pa v pesmi Kam (kjer je treba upoštevati še osebo v odvisnem stavku in različne osebe v stavčnih členih):

1. os. *Ko brez miru okrog divjam,*
3. os, 1. os. *Perjatli prašajo me, kam?*
2. os. *Prašajte raj oblak neba,
Prašajte raji val morja,*
3. os. *Kadar mogočni gospodar,
Dervi jih sem ter tje vihar.*

(2) Podajanje pomeni osebno razmerje nasproti položajskim dejavnikom. V našem Trdinovem primeru je podajanje objektivno, ne subjektivno, oz. ne tudi subjektivno. Na tej osnovi ločimo objektivne in subjektivne besedilne oblike. Navadno imamo protistavne oblike na tej podlagi, npr. opis (tehnični opis) – oris, ali poročilo – pripoved itd. To kategorijo imenujemo ubeseditveno stališče.

(3) Žarišče zadeva menjajočo se časovno-prostorsko širino zornega kota. V našem primeru iz Trdine imamo glede časa zapiralno žarišče: (nekoč) – (nekega dne) – (tedaj) – (nato).²⁰ Enako je s prostorskostjo: (nekje) – Gorjance – (na nekem mestu) – goščava – neznani kraj.

(4) Časovnost. – To je besedilna lastnost zlasti, kolikor se tiče osnovnih besedilnih tipov, tj. opisovanja, pripovedovanja, razpostavljanja, utemeljevanja in navajanja. Omenjeni so ustrezni časi že pri prikazu osnovnih stavčnopovednih tipov: za pripovedovanje je značilna preteklost, za opisovanje sedanost ali preteklost, za preostale tri pa tu spet sedanost (tudi brezčasna).

(5–7) Druge glediščne kategorije se obravnavajo v dovolj zadostni obliki že v slovnici.

²⁰ Oklepaj pomeni izpustnost.

SUMMARY

Slovene text grammar appeared on the scene in 1908 with the publication of Breznik's study »Word order in speech.« In order to account for word order he introduced the concept of functional sentence perspective (although he did not use this term). He dealt with the question of sentence constituents, which we would call propositionally given, using a paragraph as an example. In this example the unit of analysis was not only the simple independent clause, but also the unity of the main and subordinate clauses (now called »stavčje«, subordination), while in coordination the unit of analysis was each coordinative clause of the sentence.

As the nucleus of each unit of analysis he took the last sentence constituent of a simple independent clause or of a subordination (i.e. *grof*; *Gorjance na lov*; *družba prijateljev in lovcev*; *zmanjka*; *da se nahaja v neznanem kraju*); the attribute (i.e. *imeniten* in NP *imeniten grof*) as well as attributive clause (i.e. *po katerem še nikoli ni hodil*) were not considered part of a nominal phrase. In a nucleus consisting of more than a word he did not distinguish the center of nucleus from the remainder. The contextuality (circumstances) of functional sentence perspective was also discussed by S. Škrabec, who also pointed out the emphasized nucleus.

The paragraph from »Rajska ptica« by J. Trdina, which Breznik's used as an example, demonstrates the transition of a word phrase from the rhematic position into thematic position in each following unit of analysis, as well as different types of reference with typical forms of referentiality (i.e., the unit *grof*): the transition from indefiniteness to definiteness (*lenl ... grof – ta grof*, a fact noticed by Škrabec), pronominalization (*ga*), zero form (*grof ugleda ... in skoči*), renomination of the nominal form for various reasons of identification etc. The semantic relationships between the forms of sequences are identity, equivalence, intersection, inclusion (as the including or included element).

The temporal frame of the text to certain degree depends on the text type (i.e. past tense in narration, present/past tense in description, atemporal use of the present in exposition, etc.). The types of discourse also differ with respect to predicate types (e.g., changing vs. nonchanging), which are characterized by a typical syntactic structure as the main building framework, as well as the typical thematic framework (description or narration about manifestations and changes in time and space based on the appropriate perception), analysis and synthesis of cognitive notions in explanations based on understanding; the special relationship between the notions and sentences in argumentation based on judgement and instructions based on intention. These sentences can be characterized as: 1. sentences of perception; 2. sentences describing acts or indicating changes; 3. identifying or connecting sentences; 4. sentences assigning characteristics; 5. sentences demanding certain acts or characteristics.

In the framework of so called point of view the text grammar also deals with the personal frame of the text (i.e., use of first ... person), presentation (objective vs. subjective), focus (temporal and spatial dynamics), temporal frame, aspect, voice, and modality. There are also other categories, which are not discussed in this paper.